

beeldhouwkunst dat alle vormen van exuberantie schuwde, ging Verdegem zijn eigen weg, zeilend tussen een eigen visie op het expressionisme en de belevenis van een persoonlijk intimisme. Die twee polen wisselden elkaar voortdurend af alsof het afhing van de stemming die hem op het moment van het schilderen beheerste. Soms zijn de schilderijen heftig van kleur, met vermoedens van abstractie, vooral in de achtergronden, en soms worden zij ondergedompeld in een sobere tint van omgewoelde aarde. Een haast luchtige verschijning is de clownsfiguur, die dan weer getemperd wordt door een melancholische benadering. En melancholie is misschien het woord dat het best past wanneer men zijn oeuvre moet omschrijven - de melancholie van een man die hunkerde naar schoonheid en sensualiteit, intimiteit en verwerking van weemoed, maar die de dramatiek van zijn bestaan niet kon negeren. Kortom, Verdegem was een complexe figuur die een complexe kunst voortbracht.

Men kan niet schrijven over Verdegem zonder te wijzen op zijn grafisch oeuvre, met name op zijn etsen en litho's. Als etser was hij een ongewoon knap vakman, die in deze moeilijke techniek de monumentaliteit van zijn schilderijen wist te evenaren. Vooral in deze discipline wist hij zijn maatschappelijke visie en de dramatiek ten volle tot uitdrukking te brengen.

*Ludo Bekkers*

*Jos Verdegem (1897-1957), een Vlaamse Parisien*, catalogus uitgegeven naar aanleiding van een tentoonstelling in het Vlaams Cultureel Centrum de Brakke Grond (13 september - 2 november 1997) en het Maison Descartes in Amsterdam (13 september - 31 oktober 1997), Amsterdam, 1997, 56 p.

## **Van Breugel tot Brueghel en Breughel...**

Gedurende heel de twintigste eeuw heeft men in de kunst de vernieuwing gepropageerd. De traditie werd verwaarloosd. Slechts langzamerhand is het besef gegroeid dat de twee samen kunnen bestaan. Eigenlijk is de familie Bruegel, vroeger weleens een 'schilderdynastie' genoemd, al een inspirerend voorbeeld van dat samengaan. Dat toont de grote 'Jan Brueghel de Oude - Pieter Breughel de Jonge tentoonstelling', die na Essen (Villa Hügel) en Wenen (Kunsthistorisches Museum) nu in het Antwerpse Museum voor Schone Kunsten een bekroning krijgt.

Voor het eerst wordt het werk van de twee zonen van Pieter Breugel de Oude zeer uitvoerig getoond. De drie tentoonstellingen zijn niet identiek. Kon men in Wenen, bijvoorbeeld, de zonen vergelijken met een uitzonderlijke collectie werken van vader Pieter Breugel (wat alleen daar mogelijk is), dan heeft het Antwerpse museum wel genoeg werk van zeventiende-eeuwse tijdgenoten en navolgers in huis om een dimensie aan het oorspronkelijke concept toe te voegen. Men ontdekt er ook heel wat 'onbekend' werk uit particuliere verzamelingen. Het initiatief ging uit van een Duitse Breugelkenner, dr. Klaus Ertz, die in de catalogus het resultaat van een leven *Breugelforschung* publiceert.

Toevallig verscheen ook hier een nieuwe monografie over Breugel, van de hand van Philippe en Françoise Roberts-Jones. In dit mooie boek vindt u zowat alle werken die Breugel schilderde of tekende fraai afgebeeld, geheel of in detail, en daarnaast de meeste prenten, etsen, die naar zijn werk gemaakt werden. Waar Franse auteurs

vaak wijdlopig en dichterlijk schrijven, valt hier de no-nonsense aanpak op. Zo is het hoofdstuk over de biografie en de tijd uitermate kort, omdat er nu een maal niet zoveel met zekerheid bekend is en omdat de auteurs mooie maar vaak ook vergezochte veronderstellingen wantrouwen. Daar staat tegenover dat hun volle aandacht uitgaat naar de werken zelf, met name naar de techniek. Men volgt hier de schilder (en de tekenaar) als het ware op de voet, van de eerste grondlaag tot het aanbrengen van de laatste nerveuze toetsen die zijn werk zo levendig maken. Ook over het gebruik van dikke en dunne verflagen - lang voor Rubens - vindt men interessante en boeiende opmerkingen.

Bij de behandeling van de inhoud van het werk, de onderwerpen van Breugel, valt de voorzichtigheid van de auteurs nog meer op. Niemand heeft er tegenwoordig nog moeite mee in heel wat werken als *De moord op de onschuldige kinderen* of *De prediking van Johannes de Doper* en vele andere een soort verzetsdaad tegen de Spaanse onderdrukking te zien, of in ieder geval een stellingname in de godsdienstoorlog. De drang of gewoonte alle kleine taferelen te willen herleiden tot illustraties van spreekwoorden heeft al vele catalogi onleesbaar gemaakt. De filologische disputen waar dit soort bewijsvoeringen bijna onvermijdelijk toe leidt, zijn zeker niet bevorderlijk voor het kijkplezier. Die twee interpretaties komen hier maar zijdelings aan bod en dat is

verfrissend. Wel gaat men dieper in op het feit dat Breugel een stadsmens was, die vanuit een specifieke humanistische cultuur het buitenleven observeerde. Maar de constatering dat men eigenlijk niet, of niet goed weet wat het schilderij echt voorstelt, valt de auteurs niet zwaar. In hun boek ontmoet men Breugel als kunstenaar, en krijgt men hem dus niet te zien door de traditionele, ideologische of didactische bril.

Over het werk van de zonen is veel minder geschreven en geïnterpreteerd. De oudste zoon, Pieter de Jonge, was zelfs nog niet zo lang geleden praktisch vergeten, of juist, werd niet echt beschouwd als kunstenaar. Men zag hem als een weinig briljante kopiïst. Van de dochter Maria weet men zo goed als niets, maar de jongste zoon, Jan de Oude, is bekend (en duur) gebleven. Verwonderlijk is dat niet: wie de tentoonstelling bekijkt kan niet anders dan aangenaam verrast zijn door de charme en de finesse van zijn werk. Jan de Oude deed ook wat meer dan kopiëren: hij blijkt de uitvinder van een aantal genres te zijn, zoals het monumentale bloemstuk, en hij zorgde voor een grondige vernieuwing van de landschapsschilderkunst.

Jan de Oude werd in 1568 in Brussel geboren - een jaar later stierf zijn vader. Na de dood van hun moeder, in 1578, werden de kinderen verder opgevoed door de grootmoeder, Mayeken Verhulst Bessemers, volgens Carel van Mander actief als schilderes. Maar het ligt voor de hand dat hun moeder, de dochter van Pieter Coecke van Aelst, ook wel iets van de kunst afwist. Feit is dat Pieter de Oude nooit de kans heeft gehad zijn zonen op te leiden. Bovendien bevonden zich toen al veel van zijn werken (de goede voorbeelden) in collecties over heel Europa verspreid. In 1578 keert de familie terug naar Antwerpen, waar de twee broers een zeer verschillende loopbaan zullen volgen. Jan moet een zestal jaar in Italië gewerkt hebben (Napels, Rome, Milaan). Als hij in 1596 terugkomt naar Antwerpen is zijn opgang niet meer te stuiten. Een paar jaar later wordt hij decaan van het Sint-Lucasgilde en koopt een groot huis in de Lange Nieuwstraat.



Pieter Breughel de Jonge, 'De bruiloftsdans', hout, 41 × 58 cm.

(Zijn broer daarentegen komt geregeld in moeilijkheden, omdat hij zijn huur niet kan betalen!) Hij werkt naderhand voor het hof van de aartshertogen te Brussel naast Rubens en Venius. In 1625 sterft hij ten gevolge van een cholera-epidemie (net als drie van zijn kinderen). Zijn bijdrage tot de Antwerpse schilderkunst is van bijzonder belang geweest. Gebruik makend van voorbeelden uit Italië komt hij tot de compositie van grote panoramische landschappen, waarin rotspartijen en boomgroepen voor opvallende lichtcontrasten zorgen. Maar mettertijd evolueert hij naar vlakke landschappen en dorpsgezichten, die de grote Hollandse landschapskunst (Van Goyen, Ruysdael) aankondigen. Als bloemenschilder is hij pas begonnen op 38-jarige leeftijd, in opdracht van zijn Milanese mecenas, kardinaal Borromeo. Maar hij voerde dit al

spoedig heel populaire genre meteen naar een indrukwekkend en geraffineerd hoogtepunt.

Pieter de Jonge werd in 1564 of 1565 geboren, ook in Brussel. Na de verhuizing van de familie in 1578 schijnt hij Antwerpen niet meer verlaten te hebben en vormde in zijn atelier een paar goede leerlingen, zoals Frans Snyders en Gonzales Coques. Als schilder echter had hij veel minder succes dan zijn broer Jan, al was zijn productie zeer groot. Ertz stelt dat het juist zijn overal verspreide werk is geweest dat de faam van de 'grote' Breugel (van wie men de originelen, in prinselijke verzamelingen, toch niet meer kon zien) hoog heeft gehouden. Dat Breugel een succesformule was, blijkt uit het grote aantal kopieën dat nog bewaard is gebleven. Zo kent men van *de Vogelknip* (Kon. Museum voor Schone Kun-



Jan Brueghel de Oude, 'Boeket in een vaas van steengoed', hout, 51 × 40 cm

sten, Brussel) meer dan 120 exemplaren, waarvan Ertz er minstens 40 aan Pieter de Jonge zelf toeschrijft! Hij suggereert zelfs dat dit poëtische sneeuwlandschapje een origineel van de zoon is. Pieter de Jonge toont wel een eigen persoonlijkheid in nogal karikaturale (en soms brutale) dorpsgezichten, vol vechtende en ruziënde boeren en boerinnen. Daarvan is geen voorbeeld van Pieter de Oude bekend (maar bleef alles wel bewaard?). Hij schilderde daarnaast zeer verzorgde kopieën en het is een verrassing, zo niet een schok, er een paar van samen te zien.

Een andere verrassing zijn de werken die verschillende kunstenaars samen schilderden. De Antwerpse atelierpraktijk, de specialisatie en de haast waarmee sommige grote bestellingen (met name bij Rubens) uitgevoerd dienden te worden, bevorderden die samenwerking. Het meest geslaagde voorbeeld is misschien wel de reeks *Allegorie van de vijf zintuigen*, die Jan de Oude samen met Rubens schilderde (maar die bevindt zich in het Prado). Op de tentoonstelling zijn o.a. een paar werken te zien die Jan samen met Hendrick van Balen (een figuurschilder) en ook met Josse de Momper schilderde.

Deze tentoonstelling is een van de mooiste exposities die momenteel in Europa te zien zijn. De confrontatie van zoveel bekende en minder bekende werken is van uitzonderlijk belang voor onze kunstgeschiedenis. De kunstliefhebber zal er bovendien twee zeer verschillende kunstenaars ontdekken, die beiden traditie en vernieuwing op hun eigen manier verzoend hebben.

#### *Joost de Geest*

PHILIPPE en FRANÇOISE ROBERTS-JONES, *Pieter Bruegel de Oudere*, Snoeck-Ducaju, Gent / Pandora, Antwerpen, 1998, 352 p. (eindredactie van de Nederlandse uitgave: DR. HANS DEVISSCHER).

De tentoonstelling 'Breughel-Brueghel' heeft plaats in het Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen van 3 mei tot 26 juli 1998.